

Als de bliksem

900 jaar norbertijnen en norbertinessen

Janick Appelmans
Herman Janssens
Stefan Van Lani
(red.)

Als de bliksem
900 jaar norbertijnen
en norbertinessen

Janick Appelmans, Herman Janssens
en Stefan Van Lani (red.)

© Uitgeverij Averbode | Erasme nv, 2021
Abdijstraat 1, 3271 Averbode
www.averbodeinspirert.be

Voor Nederland:

Berne Media | uitgeverij Abdij van Berne, 2021
www.bernedia.com

Concept en vormgeving: Studio Zwam

Eindredactie: Janick Appelmans

Coverbeeld: De bekering van Norbert in het
stucwerkplafond van de bibliotheek van de
abdij van Park door meester-kalksnijder Jan
Christiaan Hansche (1672) - foto Jef Schoors

ISBN (België) 978-2-8081-2988-6
D/2021/11.123/213
ISBN (Nederland) 978-90-8972-426-7
RE7152/042021
NUR 680,740
320 p.; 21 x 26 cm

*Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt door middel van druk,
fotokopie, microfilm, elektronisch, digitaal of op
welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.*

PARCUM

Inhoud

Jos Wouters De premonstratenzer orde aan de vooravond van haar 900-jarig jubileum	6
Bernard Ardura en Herman Janssens In het spoor van Norbert van Genep Christus navolgen. Een levensideaal in dienst van God en van de Kerk	10
Herman Janssens <i>Als de Bliksem</i> . Norberts biografie met glasramen	14
Aletta Rambaut Indrukwekkende reeks glasramen van Jan de Caumont voor de pandgang van de Parkabdij	27
Filip Noël Een van hart en een van ziel. Het ideaal van de <i>vita apostolica</i> in de premonstratenzer spiritualiteit	29
Herman Janssens Een masterplan van Hugo van Fosses?	38
Jos Wouters Filip van Harvengt, tweede abt van Bonne-Espérance	41
Marc Van Vaeck en Stefan Van Lani <i>Vrije conste dewelcke nyet gemeyns en heeft met eenige andere ambachten</i> . Jan Christiaan Hansche in de Parkabdij	44
Janick Appelmans Een Europees netwerk met middeleeuwse roots	49
Jan Sanders De eerste zusters van Berne	58
Janick Appelmans en Brigitte Meijns Het graafschap Vlaanderen, exemplarisch voor de premonstratenzer kloosterstichtingen in de middeleeuwen?	60
J.A. (Hans) Mol De expansie en aanwezigheid van de premonstratenzers in de Friese landen tot 1600	64
Trees Sponselee-de Meester Het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal in de Staatse periode (1625-1795). Een religieuze vrouwengemeenschap in benarde tijden	68
Stefan Van Lani <i>Met eydel handen aanveert men geene winninghe</i> . Landbouw, economie en landschap	71
Marc Carnier Het kaartboek van de abdij van Averbode. Beheer en prestige	79
Georges Vande Winkel Het kaartboek van de Ninoofse abdij (1641-1654) door landmeter Philips de Dijn	83
Stefan Van Lani De woonst van de premonstratenzer pastoor, uitvalsbasis voor de nabije parochiezorg	85

Herman Janssens	Overzicht van parochies van de norbertijnen in België en Nederland	92
Joss Hopstaken	Tongerlose pastorieën op de grens tussen noord en zuid	97
Eddy Put en Jozef Van Osta	Buitenheren in de parochiezielzorg. Witte versus zwarte pastoors	100
Luc Vienne	Norbertijnen in deze tijd	105
Benjamin Nkembo Kuape	Religieus leven en studies in een ver land. Een getuigenis	107
Maria Magdalena van Bussel	Een dag uit het leven van een norbertines	109
Dirk Van de Perre	De herdenking van de doden van de twaalfde tot de achttiende eeuw	112
Janick Appelmans	Bedevaarten, processies en relieken. Heiligenverering bij premonstratenzers en premonstratenzerinnen	115
Charles Caspers	Bronnen van inspiratie	121
Janick Appelmans en Ulrich G. Leinsle	Wetenschap en onderwijs	124
Arnoud-Jan Bijsterveld	Geleerde norbertijnen	130
Dick E.H. de Boer	<i>Super omnes clericos Frisie sui temporis peritus.</i> Een geleerde norbertijn op reis door middeleeuws Europa	133
Janick Appelmans	Cultuur en mecenaat	135
Aleuna Macarenko	<i>Ego fr(ater) heinric(us) eccl(esi)e in bona spe [...] hec uolumnia manu (et) calamo scripsi.</i> De Bijbel van Bonne-Espérance uit 1135	139
Aleuna Macarenko	<i>Scriptus est liber iste in honore Sanctae Mariae in Parcho.</i> De Parkbijbel uit 1148	142
Dirk Van de Perre	De architectuur van de premonstratenzers	144
Marc Fierens	De viering van de liturgie in de premonstratenzer abdijen en priorijen	152
Céline Drèze	Zingende zusters. De liturgische gezangen van de norbertinessen	157
Lieve Watteeuw	Het Missaal van de Sint-Michielsabdij van Antwerpen of het Missaal van Berchem (ca. 1140-1150)	160

Karl Kügle Het Missaal van Park (Oxford, Wadham College, Ms. A.14.12). Een liturgisch boek in opdracht van Ambroos van Engelen, abt van Park	163
Nicholas Bleisch en Henry Drummond Op zoek naar de verborgen schat in het Antifonarium Tsgrooten	165
Inga Behrendt Kennismaking met het geestelijk leven van de norbertinessen van het klooster Gempe in de achttiende eeuw vanuit de bewaarde koorboeken	169
Jozef Van Osta Orgelbouwkunst als <i>splendor cultus</i>	174
Luc Rombouts De norbertijnse beiaardcultuur	179
Stefan Van Lani en Herman Janssens Afschaffing op het einde van achttiende eeuw en wedergeboorte na 1830	182
Dominique-Marie Dauzet Franse norbertijnen en norbertinessen in ballingschap in België, begin twintigste eeuw	189
Jan Sanders, Carine Dujardin, Dries Vanysacker en Herman Janssens Missies vanuit de abdijen in Nederland en België	192
Uma Wijnants Kerk in Nood als hedendaags pastoraal charisma	198
Denis Hendrickx Verbondenheid met de norbertijnengemeenschappen	200
Johan Goossens Liefdadigheid in overvloed. Leven en werken van norbertijnen en norbertinessen vandaag	204
Maria Magdalena van Bussel Het wijndomein van Sint-Catharinadal	206
Liesbet Kusters PARCUM. Zorg voor religieus erfgoed	209
Mohamed Ridouani De nieuwe toekomst van de Erfgoedsite Abdij van Park. Een uniek samenwerkingsproject	211
Erik De Sutter Norbertijnen en de toekomst	213
Catalogus	215
Biografie van de auteurs	289
Bibliografie	293
Bruikleengevers	317
Fotoverantwoording	318

Scriptus est liber iste in honore Sanctae Mariae in Parcho

De Parkbijbel uit 1148

Aleuna Macarenko

Te midden van de vele handschriften en drukwerken afkomstig uit de bibliotheek van de Parkabdij bij Leuven trekt één codex in het bijzonder de aandacht: de Parkbijbel, een monumentale driedelige Vulgaat, tegenwoordig bewaard in de Londense British Library onder signatuurnummer Add. ms. 17788-17790. Een opdrachtnotitie opgetekend aan het einde van de eerste twee boekdelen (ms. 17788, f. 197r; ms. 17789, f. 198r) laat geen twijfel over de ontstaanscontext: “Scriptus est liber iste in honore S(an)c(t)e Marie in Parcho” (“Dit boek is geschreven ter ere van Onze-Lieve-Vrouw te Park”). Hetzelfde colofon verduidelijkt dat het handschrift afgewerkt werd in 1148 (“Anno millesimo centesimo quadragesimo octavo/ Incarnationis dominice”) en bedreigt eenieder die het ontfutselt aan de boekenverzameling van de Brabantse abdij met het anathema (“Si quis eum abstulerit anathema sit”).

Deze waarschuwing aan potentiële dieven bleek succesvol: overgepend in de twaalfde eeuw in het scriptorium van de Parkabdij zelf, ongetwijfeld op vraag van abt Filip, overste van 1142 tot 1165, bleef de Parkbijbel er bewaard tot aan de verkoop in 1829 van de abdijsbibliotheek door de Leuvense boekhandelaar Henri Baumans. Het manuscript overleefde de afschaffing van het klooster en de verkoop van de goederen door de despoot Jozef II in 1789, de bezetting door Oostenrijkse troepen in 1790-1791 en de systematische plundering door de Franse overheid in 1797. Het British Museum (nu British Library) verwierf de Parkbijbel in 1843 van de Engelse antiquaar die het veertien jaar eerder in Leuven opkocht als kostbaarste stuk van de boekenveiling.

De tekst van de Parkbijbel is de Vulgaat; dit is de Latijnse Bijbeltekst, zoals die vertaald werd door de kerkvader Hiëronymus aan het einde van de vierde eeuw. De tekst verdeelt zich over twee kolommen van 38 tot 42 lijnen en is geschreven door

◆ Volbladminiatur (Londen, British Library, Add. ms. 17788, f. 6v) bij de aanvang van het Bijbelboek Genesis met het monogram “IN” en een mandorla met een Majestas Domini

twee scribenten in een laatkarolingische minuskel met goticiserende trekken. De Parkbijbel is integraal tot ons gekomen: hij bevat alle klassieke Bijbelboeken met uitzondering van de oudtestamentische psalmen en de evangeliën uit het Nieuwe

Testament. Gelet op hun belang zullen deze Bijbelboeken in afzonderlijke boekbanden gestaan hebben, zodat ze vlot raadpleegbaar waren. De gigantische afmetingen (43,5 cm op 30 cm) van de Parkbijbel wijzen op zijn beoogde functie als zogenaamde lezenaarsbijbel, bedoeld voor de lezing tijdens het dagelijks officie of tijdens de gezamenlijke maaltijden van de kanunniken in de refter.

Behalve de Bijbelboeken bevat de Parkbijbel ook nog verschillende andere teksten, waaronder de *Annales Parchenses*, chronologische tafels met de gebeurtenissen die zich afspeelden sinds de Menswording van Christus tot in 1310 (ms. 17789, f. 1v-7v) of nog de uitgebreide genealogie van de Verlosser (ms. 17788, f. 198v-207r), ingeleid door een *arbor consanguinitatis* of een boom van bloedverwantschap (ms. 17788, f. 198r).

De verluchting van de Parkbijbel is overvloedig en van een zeer hoge kwaliteit. Ze is het resultaat van de werkzaamheden van een gans scriptorium. Het manuscript is versierd met grote, geschilderde en verluchte initialen aan het begin van elke belangrijke tekstpassage. In totaal zijn er tweeëntwintig initialen in het eerste boekdeel, achttien in de tweede band en vijftig in het derde deel.

De enige volbladminiatuur gaat het Scheppingsverhaal vooraf (ms. 17788, f. 6v). Een monogram "IN" die zowat de volledige ruimte inneemt, domineert de compositie. De "I" is in het midden en aan beide uiteinden versierd met drie medaillons. In de mandorla in het midden van de initiaal imponeert de *Majestas Domini*: Christus, omgeven door de letters alfa en omega, troont op een regenboog. Met zijn rechterhand maakt hij een zegengingsgebaar. Met de linkerhand toont hij een opengeslagen boek met daarin een vers uit het Johannesevangelie: "Ego sum ostium ovium" ("Ik ben de deur voor de schapen", Joh 10,7). In het bovenste medaillon licht de duif, symbool voor de Heilige Geest, op tegen de gulden gloed op de achtergrond. Het onderste medaillon bevat een geknielde jongeling die de blik naar de hemel richt en met de handen in zijn mantel een offerlam aanbiedt: het is Abel. De duif, de Verlosser en Abel, de geofferde zoon die Christus voorafspiegelt, vormen, onder elkaar geschikt, een merkwaardige drievuldigheid.

De miniatuur is omzoomd door een brede kader. In de rechtermarge is, afwisselend in vergulde en zilveren letters het eerste vers van het boek Genesis geschreven, als repliek op het gehistorieerde monogram in het midden van het werkstuk: "(IN) principio creavit Deus caelum et terram." Aan de vier hoeken van de kader en in het midden van elk van de zijden bevat een medaillon een episode uit het Scheppingsverhaal en de

geschiedenis van Adam en Eva. Deze zeven scènes staan in een eerder willekeurige volgorde. Terug in de Bijbelse chronologie gerangschikt, betreft het de scheiding van de hemelen en de wateren, de schepping van de vissen en de vogels (Gen 1,20-21), de schepping van de viervoeters (Gen 1,24-25), de schepping van Eva (Gen 2,21-22), de verzoeking van Adam en Eva (Gen 3,6), de uitdrijving uit het aards paradijs (Gen 3,23), het offer van Abel (Gen 4,4) en de moord op Abel door zijn broer Kaïn (Gen 4,8).

De Parkbijbel heeft inzake iconografie, stijl en tekst veel gelijkenissen met andere Bijbelhandschriften uit de elfde en twaalfde eeuw uit het bisdom Luik of de belendende territoria. Het versierde monogram "IN" (principio) bij de aanvang van het boek Genesis, verknoopt deze Brabantse Vulgaatbijbel met een iconografische traditie die een eeuw eerder startte met de Maaslandse Bijbels uit de benedictijnenabdijen van Lobbes (Doornik, Bibliothèque du Séminaire, ms. 001, f. 6r) en van Saint-Hubert (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, ms. II 1639, f. 6v). Ze deelt met de Bijbel van Bonne-Espérance (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, ms. II 2524) een zelfde voorliefde voor een verluchting met initialen tegen een gekleurde achtergrond en versierd met gebladerde en zoömorfe figuren. De annalen en de genealogie van Christus uit de Parkbijbel zijn haast volledig identiek neergeschreven in de Bijbel van Floreffé (Londen, British Library, ms. 17737, f. 2v-32v). De Bijbel van Foigny bevat eveneens een genealogie van de Heiland, voorafgegaan door een bloedverwantschapsboom, die doet denken aan de twee andere Vulgaatbijbels (Parijs, BNF, ms. lat. 15177, f. 2r-11r).

In de twaalfde eeuw, een tijdperk waarin de oude kloosterordes, zoals de benedictijnen, minder in de gunst begonnen te staan, kenden de norbertijnen een uitzonderlijke opbloei. De jonge orde had een grote nood aan boeken. Het verbaast dan ook niet dat de meest luxueuze codices uit het bisdom Luik, zoals de Parkbijbel, de Bijbel van Floreffé of nog het beroemde Evangeliarium van Averbode (Luik, Bibliothèque ULiège, ms. 363), afkomstig zijn uit premonstratenzer bibliotheken.

Literatuur: Appelmans 2018a; Cardon e.a. 2002; Macarenko 2020; Smeyers 1998.

Colofon

Publicatie

Redactie

Janick Appelmans, Herman Janssens en Stefan Van Lani

Vertaling naar Nederlands

Janick Appelmans en Herman Janssens

Beeldredactie

Janick Appelmans en Stefan Van Lani m.m.v.
Penny Peeters en Candice Van Heghe

Eindredactie

Janick Appelmans en Herman Janssens m.m.v.
Jan Klinckaert en Nadine Van Isveldt

Vormgeving

Studio Zwam

De redactie dankt Ivo Billiaert O.Praem. (archivaris Abdij Postel), Mechtild Brand O.Praem. (suppriorin Priorij Sint-Catharinadal), Jan Caluwaerts (FamilyResearch Belgium), Katrien Deckers (architect monumentenzorg Stad Leuven), Jeroen De Cuyper O.Praem. (abt Abdij Tongerlo), Bart Demuyt (Alamire Foundation), dr. Ann Kelders (adjunct-conservator handschriftenkabinet Koninklijke Bibliotheek Brussel), dr. Bart Minnen (hoofdredacteur Hagok), dr. Filip Noël O.Praem. (uitgever Uitgeverij Averbode), dr. Jaak Peersman (klassiek filoloog Ninove), Klaartje Proesmans (Alamire Foundation), Kees van Heijst O.Praem. (archivaris Abdij Tongerlo), Christine Vanthillo (vrijwilliger Abdij Park) en Luc Vints (afdelingshoofd creatie, communicatie en participatie KADOC).

Deze publicatie is verschenen naar aanleiding van de tentoonstelling *Als de bliksem. 900 jaar norbertijnen en norbertinessen*, georganiseerd in de Abdij van Park door PARCUM.

Tentoonstelling

Curator

Stefan Van Lani

Scenografie en uitvoering

Bailleul Ontwerpbureau en Atento

Opbouw

Atento

Tentoonstellingsteam PARCUM

Julie Aerts, Wouter Jaspers, Liesbet Kusters, Penny Peeters, Candice Van Heghe en Loes Verschuren

De tentoonstellingsploeg van PARCUM dankt Geert Elshout (adviseur Departement Cultuur, Jeugd, Media / Afdeling Waarborgen en beheren), Hans Feys (adviseur cultuurgoederen, Departement Cultuur, Jeugd, Media / Afdeling Waarborgen en beheren) en alle medewerkers en vrijwilligers van PARCUM en van de Erfgoedsite van Abdij van Park.

PARCUM

